

OSMANLI DEVLETİ'NDE KLASİK DÖNEM VE SONRASINA AİT
DELÂİLÜ'L-HAYRÂT MİNYATÜRLERİNDEKİ DEĞİŞİM *

Alteration of Classical Period and Its Aftermath on Dala'il Al-
Khayrat Miniatures in Ottoman State

**Hicabi Gülgen

***Semra Güler

Öz

Kuzey Afrika'da, Muhammed b. Süleyman el-Cezüli (ö.1465) tarafından tertip edilen *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* isimli eser, yazıldığı günden itibaren bütün İslam ülkeleri tarafından benimsenmiş ve İslam coğrafyasında en çok okunan dua kitaplarının başında gelmektedir. Salât ü selâmların toplandığı bu kitabın günümüzde geçerliliğini hala korumasının ardındaki sebep, şüphesiz Müslümanların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olan derin muhabbetidir. İslam sanat anlayışı çerçevesinde minyatürlerle süslenmiş olan bu eserin çok sayıda istinsah edildiği ve yapılan bu minyatürlerin hem coğrafyaya hem de yüzyıllara göre farklılıklar gösterdiği bilinir. Türkiye Kütüphaneleri'nde bulunan el yazması *Delâilü'l-Hayrât* nüshalarındaki minyatürlerin, diğer İslam ülkelerindeki örneklerle konu bakımından benzerlik göstermekle birlikte kendine has özellikler taşıdığı görülür. Ancak zamanla Osmanlı Devleti'ndeki bu minyatürler değişmiş, konu ve teknik açısından Batı sanat anlayışı etkisi altında kalmışlardır. Dolayısıyla, bu minyatürlerin nasıl değişim gösterdiğini izlemek, aslında bir medeniyetin de arka planını okumak manasına gelir. Sadece Osmanlı Devleti'nde istinsah edilmiş *Delâilü'l-Hayrât* nüshalarında karşımıza çıkan Mekke-Medine şehir tasvirleri de, birer tarihi belge olmaları bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Delâilü'l-Hayrât, Cezüli, minyatür, kutsal kent tasvirleri, Mekke-Medine.

* Makale Gönderilme Tarihi: 20.02.2018 / Makale Kabul Tarihi: 19.03.2018 / Makale Yayın Dönemi: Haziran 2018
Doi: 10.20486/imad.397069

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Ayrıca intihal tespiti için program kullanılmıştır.

Bu makale, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi KUAP (D) 2013/68 nolu ve "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki *Delâilü'l-Hayrât'larda Minyatür*" isimli Küçük Ölçekli Uygulamalı Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca aynı ismi taşıyan doktora tezinden türetilmiştir. Bkz. Semra Güler, "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki *Delâilü'l-Hayrât'larda Minyatür*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2017.

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Bursa, Türkiye/ e-posta: hicabi@uludag.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3725-6726>

*** Dr. Öğretim Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Sanatları Bilim Dalı, Kütahya, Türkiye / e posta: semra.guler@dpu.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6764-4247>

Abstract

The book named *Dala'il al-Khayrat* was written by Muhammed b. Suleyman al-Jazuli (d. 1465) in North Africa and it has become one of the mostly-read prayer books in the community and has been approved by all of the Islamic Countries since the day it was first published. It is still one of the mostly-read prayer books in the community. The reason why this book, which gathers the salât ü selâm prayers, is still so popular is undoubtedly the deep attachment of all the Muslims towards Prophet Muhammed (s.a.v.) Graced with the miniatures of the Islamic Art Culture, the work was reproduced many times and hence these miniatures are known to vary depending on the geographies and the centuries. Despite the fact that the miniatures inside the manuscripts of *Dala'il al-Khayrat* in Turkish libraries are similar to the ones in other Islamic Countries in terms of subject, they still bear special properties in themselves. However, these miniatures located in Ottoman were exposed to modification and they were especially influenced by the Western Culture. Therefore, studying how these miniatures changed in time also means being able to discover the backdrop of a civilization. The city images of Mecca and Medina that appeared in *Dala'il al-Khayrat* manuscripts which was only reproduced at the Ottoman period have also importance in point of being historical documents.

Keywords: Dala'il al-Khayrat, Jazuli, miniature, holy city images, Mecca-Medina.

Giriş

Bir dua ve evrâd kitabı olan *Delâilü'l-Hayrât* isimli eser, Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından tertip edilmiştir. İlk etapta sadece Cezûlî'nin müridleri tarafından düzenli bir şekilde okunan bu eser, zamanla diğer tarikatlardan tarafından hatta hiçbir tarikata mensup olmayan Müslümanlarca da en çok okunan vird haline gelmiştir. Çok sayıda istinsah edilen bu eserin içinde ilk dönemlerinden itibaren minyatürler yer almaktadır. Minyatürler çoğunlukla iki sayfa halinde düzenlenmiş olup az sayıdaki nüshada tek sayfa halindedir.

Türkiye Kütüphaneleri'ne kayıtlı el yazması *Delâilü'l-Hayrât*'lar arasında minyatürlü olan ilk örnek, H. 1010 (M. 1601) tarihli İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 00410 Şehid Ali Paşa envanter numaralı nüshadır. Tarihi bilenen en geç el yazması da yine İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ne 00621 Tahir Ağa Tekke envanter numarasıyla kayıtlıdır. Tarihi ise H. 1308 (M. 1890)'dir.¹

Osmanlı Devleti'nde erken tarihli *Delâilü'l-Hayrât* minyatürlerinde çoğunlukla bir sayfada minber-i Nebî; diğerinde ise Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e ait üç sanduka bulunmaktadır. Daha sonraki minyatürlerde Kâbe ile Ravza tasvir edilirken, zamanla gösterilen mekânlar Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Harâm şeklinde

---

¹ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri'ndeki Delâilü'l-Hayrât'larda Minyatür*, s. 209.

genişlemiştir. 18. yüzyıldan itibaren Batılılaşma ile birlikte minyatürlerde Mekke – Medine şehir betimlemeleri resmedilmiştir.²

Osmanlı Devleti’ndeki *Delâilü’l-Hayrât* minyatürlerinin bazılarının diğer ülkelere ait *Delâilü’l-Hayrât*’larla benzerlikler gösterdiği fark edilir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi 00142 Amcazâde’deki minyatürde³ görülen na‘l-i şerîf betimlemesi Fas’ta ve Özbekistan’da bulunan *Delâilü’l-Hayrât* nüshalarında da mevcuttur.⁴ İstanbul Üsküdar Solak Sinan Camii’ndeki çini panoda da benzer na‘l-i şerîf formu bulunmaktadır.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi 01546-001 Laleli ’deki minyatür⁵ ile Malezya Müzesi’nde bulunan nüshalar kompozisyon bakımından birbirine benzerlik gösterir.⁶ Bunlar, daha çok Kuzey Afrika’da karşımıza çıkan kompozisyon örnekleridir.

İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi S.H.M.H.K Yaz 141’deki minyatürde⁷, Kâbe-i Muazzama perspektifle betimlenmiş ve kırmızı direklerin ortası gösterilmiştir. Kâbe’nin bu görüntüsü 1582 tarihli kibleyi gösteren bir pusulada⁸ da yer almaktadır.

İstanbul Bayezid Yazma Eserler Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 569⁹, Bayezid 1267¹⁰ ile İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi 01766 Serez¹¹, 01087 Yazma Bağışlar’daki¹² minyatürler Kaşmir’deki nüshalarla kompozisyon ve kullanılan teknik bakımından benzerlik gösterir.¹³

Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi KHK 675’deki minyatürün¹⁴ sandukaları şekil olarak, bugün British Library’de bulunan Hindistan’ın Deccan şehrinden 17. yüzyıla ait bir *Delâilü’l-Hayrât* örneğinde de karşımıza çıkar.¹⁵

² Minyatürlerin kompozisyon bakımından gruplandırması için bkz. a.g.t., s. 325 – 333.

³ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, s. 29 – 30.

⁴ Nurul İman Rusli, *Dala’il al-Khayrat: Prayer Manuscripts*, Islamic Arts Museum, Malaysia 2016, s. 38, 75.

⁵ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, s. 41 – 42.

⁶ Rushli, *Dala’il al-Khayrat: Prayer Manuscripts*, s. 113 – 119.

⁷ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, s. 167 – 168.

⁸ Venetia Porter, *The Art of Hajj*, British Museum Press, London 2012, s. 15.

⁹ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, s. 65 – 66.

¹⁰ Güler, a.g.t., s. 186 – 187.

¹¹ Güler, a.g.t., s. 114 – 115.

¹² Güler, a.g.t., s. 263 – 264.

¹³ Rusli, *Dala’il al-Khayrat: Prayer Manuscripts*, s. 138, 139, 141.

¹⁴ Güler, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, s. 304 – 305.

¹⁵ Porter, Venetia (Ed.), *Hajj Journey to the Hearth Of Islam*, British Museum Press, London 2012, s. 55.

Diğer ülkelerdeki *Delâilü'l-Hayrât* minyatürleri ile Osmanlı Devleti'ndeki minyatürler, yukarıda verilen örneklerle benzerlik gösterirken, Mekke – Medine şehir tasvirleri sadece Osmanlı Devleti sınırları içerisinde istinsah edilmiş nüshalarda bulunmaktadır. Bunların da tamamen Batı sanat anlayışına uygun yapılmış minyatür örnekleri olduğu görülür. Bunlar, artık minyatür olmaktan çıkıp adeta birer resim tablosu haline dönüşmüşlerdir.

A. Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî

Delâilü'l-Hayrât'ın müellifi olan Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Fas'ın güneyinde bulunan Sûs Vâdisi'nin meşhur Cezûle bölgesindeki Simlâl köyünde dünyaya geldiği ve aslen Cezûle kabilesine mensup bir berberî¹⁶ olduğu bilinir. Cezûlî, din ve dil ilimlerini bugün Fas'taki Karaviyyîn Camii'nin yanında bulunan Medresetü's-Saffarin'de tahsil etmiş ve bu tahsil sürecinde Medresetü'l-Halfâviyyîn'de kalmıştır.¹⁷ Şâzeliyye tarikatının önemli temsilcilerinden olan Şeyh Ahmed ez-Zerrûk ile burada tanıştığı tahmin edilir.¹⁸

Şâziliyye tarikatına giren Cezûlî'nin, şeyhinden ne zaman icâzet aldığı belli değildir. Cezûlî, Tanca, Mısır, Mekke-Medine ve Kudüs ziyaretlerini tamamlayıp, 40 yıl aradan sonra Fas'a tekrar döndüğünde en meşhur eseri olan *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l Envar*'ı tertip etmiştir. On dört yıl süren inziva hayatı yaşadktan sonra da Safi'ye¹⁹ yerleşmiştir.

Cezûlî siyasi yönden de oldukça kuvvetli bir şahsiyettir ve ayrıca Safi'de bir evliya olarak kabul edilmiştir. Bu sebeplerden ötürü, kısa sürede etrafında çok sayıda mürid toplanmıştır. Bir müddet sonra bu durumdan rahatsızlık duyan Safi valisi, Cezûlî ile müridlerini sürgün ettirmiştir. Onlar da, Şeyzâme bölgesindeki Efûğâl Köyü'ne yerleşmek zorunda kalmıştır.²⁰

---

¹⁶ Süleyman Uludağ, “Cezûlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, s. 515.

¹⁷ İbn'ül-Kadî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973/74, s. 319.

¹⁸ Vincent J. Cornell, “The Logic of Analogy and the Role of the Sûfî Shaykh in Post-Marinid Morocco”, *International Journal of Middle East Studies*, sy: 15, (1983), s. 86.

¹⁹ Kaynaklarda bu şehir Asfi olarak belirtilmektedir. Ancak, günümüz Türkçesi'nde Safi olarak geçmesi sebebiyle, bu kullanım tercih edilmiştir.

²⁰ J. Spencer Trimingham, *The Sûfî Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 85.

Cezûlî, 16 Rebîü'l-evvel 870 (6 Kasım 1465) tarihinde Efûğâl'de sabah namazını kılarken secdede vefat etmiş ve öğle namazından sonra kendi yaptırmış olduğu camiye defnedilmiştir.²¹ Vefat tarihi ile alakalı kaynaklarda tutarlılık yoktur. Bu tarihler arasında, 872 (1467) ve 875 (1470) yılları ile Mârûnî Devleti'nin yıkılış tarihi olan 869 (1464) yılı da vardır.²² Vefat tarihine dair böyle farklılıkların karşımıza çıkması, büyük ihtimalle Cezûlî'nin vefatının akabinde meydana gelen hâdiseler sebebiyledir.²³

Cezûlî'nin tasavvufla alakalı birçok eseri mevcuttur. Fakat bunlar arasında en meşhur olanı ve en çok okunanı *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* isimli eseridir.

B. Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr

Cezûlî'nin salavât-ı şerîfe mecmuası olan *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* isimli eseri, daha çok halk arasında *Delâilü'l-Hayrât*, *Delâilü Şerîf* veya sadece *Delâil* olarak bilinir. Eserin tam ismi, *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr fî Zikri's-Salâti ale'n-Nebiyi'l-Muhtâr*'dır.²⁴ Manası, 'Hayırların Delilleri ve Seçilmiş Peygamber'e Salât Konusunda Nurların Kaynağına Ulaştıran Salât ve Selâmlar'dır. Cezûlî, bu eseri Şâzeliyye tarîkatına girdikten sonra, Fas'a ikinci kez geri döndüğü sıralarda yazmıştır. Cezûlî daha hayattayken müridleri tarafından yaygın şekilde okunan bu risale, zamanla diğer İslam ülkeleri tarafından da kabul görmüş ve devamlı okunur hale gelmiştir.

Hz. Peygamber'e ve onun ehl-i beytine haftanın belli günlerinde getirilecek olan, belli hiziplerden müteşekkil salavât ve duâ kitabı olması, bu eserin en büyük özelliğidir. Kâtip Çelebi, bu eserden Hz. Peygamber'e salavât-ı şerîfe getirme konusunda, doğuda ve batıda özellikle Anadolu diyarında sürekli okunan bir eser diye bahsetmektedir.²⁵

Bu eserin nasıl yazıldığına dair kaynaklarda iki hâdise geçer. Bazı kaynaklarda ise bu iki hikâyenin birbirinin devamı gibi tek bir hâdise olarak nakledildiği de görülür.

²¹ Uludağ, "Cezûlî", s. 515.

²² İbrahim Harekât, *el-Mağrib abra't-tarih*, Fas 1984, XII, s. 90.

²³ Bu hadiselerle alakalı olarak bkz. Trimmingham, *The Sûfi Orders*, s. 85; Muhammed Ben Cheneb, "Cezûlî", *MEB İslam Ansiklopedisi*, III, 155.

²⁴ Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 113.

²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul 1971, I, 759 – 760.

Hüseyin Vassâf²⁶ bu rivâyetleri nerden aldığına dair herhangi bir kaynak göstermemiş, ama bu anlatılanlar halk tarafından kabul görmüştür. Rivâyetlerden ilki şöyledir:

Cezûlî bir gün namaz vakti abdest almak için su kuyusuna varır, suyu kuyudan çekecek herhangi bir şey bulamadığı ve ne yapacağı konusunda düşündüğü esnada bir kız çocuğu karşısında belirir. Kız çocuğu Cezûlî'ye kim olduğunu ve derdinin ne olduğunu sorar. Cezûlî önce kendisini tanıtır sonra da durumu anlatır. Bunun üzerine kız '*Sen ki insanlar arasında medh ü sena edilen birisin, nasıl bu kuyudan suyu çekemedin?*' diye sorduktan sonra kuyuya üfler. (Bazı rivayetlere göre tükürür.) Kızın suya üflemesinden sonra kuyudan su taşar. Bu su ile Cezûlî abdestini alır ancak bu kerameti anlamakta zorlanır ve kıza bu işe nasıl vakıf olduğunu sorar. Kızın '*Peygamber Efendimiz'e çokça salavât getirmekle*', cevabı vermesiyle Cezûlî bütün salât ü selâmları toplamaya karar verir.

İkinci hâdise ise Cezûlî ile hanımı arasında geçmektedir. O da şöyledir:

Cezûlî bir gece, hanımının giyinip başını örttükten sonra dışarıya çıktığını fark ederek onu izlemeye koyulur. Hanımı, önünde ve arkasında giden iki aslanla birlikte deniz kıyısına doğru gider. Ancak, hanımının hemen geri dönmesi üzerine Cezûlî de onu takip eder. Kadın elbiselerini değiştirip, hiçbir şey olmamış gibi yatağa girince Cezûlî durumdan oldukça şüphelenir. Üç gece ard arda hanımını takip edince, onun denizin üzerinden yürüyerek ıssız bir adaya ulaştığına, burada duâ edip ibadet ettiğine şahitlik eder. Sonunda bu duruma daha fazla dayanamayarak, bu işin aslını öğrenmek ister. Hanımı, aslında bu durumun yıllardır sürdüğünü söyler. İmam bu işe nasıl nâil olduğunu sorduğunda da, hanımı '*Peygamber Efendimiz'e çokça salavât getirerek*', şeklinde karşılık verir. Şeyhin bunların hangi salavâtlar olduğunu merak etmesi üzerine hanım bunun bir sır olduğunu, istihare yapmadan cevap veremeyeceğini belirtir. Daha sonra bu salavâtların hangileri olduğunu açıkça söylemesine müsaade olmadığına fakat bütün salavât-ı şerîfeleri toplarsa, onların içinde geçip geçmediğini dair bilgi verebileceğini ifade eder. Akabinde Cezûlî itibarlı kitaplardan, dönemin diğer şeyhlerinden aldığı salavât ile Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin öğrettiği salavâtı, ashâb-ı kirâm ve ulemâ-i izâmın vird edindikleri salavât-ı şerîfeleri toplayarak, bir dua kitabı tertip eder. Hazırladığı kitabı hanımına sunması üzerine hanımı da kitabı inceler.

---

²⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, s. 250.

Kendisinin okuduğu salavâtın bu kitapta birkaç yerde geçtiğini Cezûlî'ye söyler. Ayrıca kitabı okuyanın da Allah'ın izniyle Allah'ın rahmetine nâil olacağını ekler. Netice itibariyle, Cezûlî bu kitaba *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* ismini verir.

C. Osmanlı Devleti'nde Delâilü'l-Hayrât'lar

13. yüzyılda Ebû'l Hasan Şâzelî tarafından Kuzey Afrika'da kurulan Şâzelî tarikatı ilk önce bu coğrafyada kendini göstermiştir. Daha sonra Ebû'l-Hasan Şâzelî'nin müridleri tarafından diğer İslam ülkelerinde etkili olmuş, Mısır ve Suriye'den Malezya'ya kadar uzanarak, XVI. yüzyılda Anadolu'da yayılmaya başlamıştır.²⁷ Şâzelî tarikatının alt kolu olan Cezûlîyye için Anadolu'da ne zaman etkili olduğuna dair var olan tek bilgi, Şâzelî-Cezûlî şeyhi Ebû'l-Mevâhib Ahmed b. Ali es-Simavî (ö. 1028/1618)'nin İstanbul ve Balkanlar'da faaliyet gösterdiği'dir.²⁸ Simavî'nin faaliyetleri hakkında malumat sahibi olunmamakla beraber, şeyhin vefat tarihi, Cezûlîyye kolunun 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında Anadolu'da kendini göstermeye başladığına dair fikir oluşturur. Yapılan araştırma sonucunda bulduğumuz Türkiye Kütüphaneleri'ndeki en erken tarihli *Delâilü'l-Hayrât*'ın H. 1003 (M. 1594-1595)²⁹ tarihli olması da bu fikri destekler mahiyettedir.

Kuzey Afrika'da ve diğer İslam ülkelerindeki *Delâilü'l-Hayrât* yazmaları, ilk günden beri minyatürlerle süslenmiştir. Bunlar, konu olarak birbiriyle bütünlük gösterir. Ancak, yöresel etkilerin de gücü oldukça hissedilir. Yani bir *Delâilü'l-Hayrât* kitabının sadece minyatürlerine bakarak, hangi ülke veya bölgede ve hangi dönemde yazıldığını tahmin etmek mümkündür.

Türkiye'de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çok sayıda istinsah edilmiş bu kitaptaki minyatürlerin konu ve teknik açıdan neleri kapsadığı, her yüzyıldan alınan bazı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

²⁷ Ali Murat Özel, "Şâzeliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 387.

²⁸ Muhammed Kemâleddin b. Abdurrahman Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakaik fî Beyani Selasi't-Tarâik*, No: 430, Süleymaniye Ktp, İbrahim Efendi, H. 1297, v. 218b.

²⁹ Bkz. İstanbul Bayezid Yazma Eserler Ktp, Envanter No: 570. Minyatürsüzdür.

1.) 17. Yüzyıl Delâilü'l-Hayrât Minyatürleri

Örnek 1

Bulunduğu Yer: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi

Envanter No: 00410 Şehid Ali Paşa

Müstensih: Muhammed b. İbrahim

Nakkaş/Müzehhib: Belli Değil

Tarihi: 1010 H. (1601 M.)

Ölçüleri: 215x145 - 145x80 mm.

Varak Sayısı: 56

Satır Sayısı: 15

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Belli Değil

Resim No: 1

Minyatür Tanımları: Minyatürler, iki sayfa halinde düzenlenmiş ve ilk sayfasında Hücre-i Saâdet görülmektedir. Ortasından altın bir kandilin³⁰ asıldığı at nalı kemer altında Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e ait üç sanduka yer alır. Bu sandukalar, defnedildikleri hizaya göre tasvir edilmiştir.³¹ Sandukaların sol tarafında sırasıyla kırmızı mürekkeple '*kabr-i nebiyyi sallâllâhü aleyhi vesellem*', '*kabr-i Ebu Bekir radiyallâhü anh*', '*kabr-i Ömer radiyallâhü anh*' yazılıdır. At nalı kemer yedi dilimlidir ve kemerin tepeliği vardır. Dilimlerin içi yeşil üçgenlerle doldurulmuştur. Bu kemer, rûmî formundaki sütun başlığı üzerinde iki katlı kemer düzenlemesi resmedilmiş olup Endülüs mimarisindeki yaygın uygulamaları ve bilhassa Kurtuba Ulu Camii maksuresindeki çifte kemerleri anımsatmaktadır ve içi siyah altı

---

³⁰ Hz. Muhammed'in mezarı üzerine I. Mahmut bir kandil astırmıştır. Bu kandilin üçgen şeklinde, mücevherli altın bir çerçevenin üç ucuna 750-800 kırat büyüklüğünde 3 zümrüt konduğu, çanağının yekpare akikten, 40 okka hürmüz incisinden bir püskülü olduğu, çerçevesinde ve çanağının üzerinde 3000 parça elmas bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca, bu kandilde gül yağı yakılmıştır. Bkz. Münir Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 30 1998, s. 290 – 291.

³¹ Hz. Ebu Bekir'in naklettğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in naaşı vefat ettiği yere defnedilmiştir. Hz. Ebu Bekir vefat etmeden önce Hz. Peygamber'in yanına defnedilmeyi vasiyet etmiş ve bu arzusu yerine getirilmiş, fakat Hz. Peygamber'le aynı hizaya değil de ona hürmeten biraz daha ayakucuna doğru defnedilmiştir. Hz. Ömer'in kabri de yine Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'e saygısından, Hz. Ebu Bekir'in ayakucundan biraz daha aşağıdadır. Kabirlerin yerleşim planı için bkz. Ahmet Özel (ed.), *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar Hicaz Albümü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 118. Kabirlerin dizilişleriyle alakalı başka rivayetler de bulunmaktadır. Eyüp Sabri Paşa kitabında üç şekil vermiştir. Bkz. Eyüp Sabri Paşa, *Mirâtü'l-Harameyn*, II, (Mirât-ı Medine), Bahriye Matbaası, İstanbul H. 1301, s. 541, 542, 543. Minyatürlerin tanımlaması yapılırken '*defin hizası*' tabirinden kasıt, Hz. Ebu Bekir'in kabrinin Hz. Peygamber'in ayakucuna, Hz. Ömer'in de Hz. Ebu Bekir'in ayakucuna doğru hizalanmış halidir ki minyatürlerde en çok tercih edilmiş olan şekil budur.

köşeli yıldızlarla bezenmiş altın zeminli iki sütun üzerine bindirilmiştir. Sütun başlıkları ile kaidelerinde aynı bitkisel kompozisyon kullanılmıştır. Sandukalar, bu sütunlar arasındadır. Sandukaların içi altınla boyanmış ancak altının yer yer döküldüğü fark edilir.

İkinci sayfada ise minber-i Nebî bulunur. Minber aynalığı, dokuz basamaklı olarak tasvir edilmiştir. Bu kısım paftalara ayrılmış ve her paftanın içine beş köşeli yıldız motifi yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde üç basamaklı olan minber, Emevîler döneminde altı basamak daha ilave edilerek, dokuz basamaklı hale getirilmiştir.³² Minber, şekil itibarıyla de Mescid-i Nebî'nin Emevîler dönemindeki formuyla benzerlik gösterir.³³ Minberin yandan gösterilmesi, kapı ve köşk kısımlarının da cepheden verilmesi minyatür tekniğine uygundur. Bu sayfadaki kandil motifi dikkat çeker. Diğer sayfadakinden farklı olarak köşebentlerin ortasından bir vazo şeklinde aşağıya sarkıtılmıştır ve kandilin üst ve yan kısımlarında altı köşeli yıldızlar ile bunların arasındaki nebati kıvrımlar bulunmaktadır.

Her iki sayfa da yeşil kuzu ve altın cedvel içindedir. İlk sayfadaki köşebentler, sol sayfadakine nispeten daha küçüktür. Köşebentlerin içi yeşil yapraklı pembe pençler ve yeşil dallarla tamamlanmış olup pençlerin içine iğne perdahtı uygulanmıştır. Minber kapısı, köşk ve korkuluğunda kırmızı ile siyah renkler kullanılmış, içlerinde sarmal rûmîler dönülmüştür.

Bu nüshadaki minyatürler, vasat olarak değerlendirilebilir. Hücre-i Saâdet'in gösterildiği sayfada at nalı kemer kullanılmış olması bu nüshanın Fas'ta yapılmış bir örnekten kopya edilmiş olabileceği fikrini uyandırır.

Örnek 2

Bulunduğu Yer: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi³⁴

Envanter No: 188/2

Müstensih: Belli Değil

Nakkaş/Müzehhib: Belli Değil

Tarihi: 1097 H. (1685 M.)

³² Abdurrahman Acar, "Minber-i Nebî Hakkında Bazı Notlar", *Diyanet İlmî Dergi*, Özel Sayı, Ankara 2003, s. 614.

³³ Yılmaz Can, "Minberin Cami Mimarisine Katılımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy: 3 2008, s. 29.

³⁴ Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, Emek Matbaacılık, Kayseri 1982, s. 237.

Ölçüleri: 245x135 - 155x70 mm.

Varak Sayısı: 29b-77a

Satır Sayısı: 15

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Miklepli kahverengi deri cild, salbek şemselidir. Miklebi taraklı ve gelgit ebruludur.

Resim No: 2

Minyatür Tanımları: İki sayfa olarak tasarlanmış minyatürlerin sağ tarafında üç sanduka bulunur. Defin hizasına göre tasvir edilmiş sandukaların her birinin sağ tarafına denk gelecek ve ters şekilde, sırasıyla '*Hazret-i peygamber sallâllâhü aleyhi vesellem*', '*Hazret-i Ebu Bekir radiyallâhü anh*', '*Hazret-i Ömer radiyallâhü anh*' siyah mürekkeple yazılıdır. Sayfanın üst bölümünde üç tepelik vardır ve bunların hizasında '*ve sâhibâhü Ebu Bekir ve Ömer radiyallâhü anhümâ kemâ tera*' yine siyah mürekkeple yazılmıştır. Ortadaki tepelikten aşağıya doğru sarkan kandili, sayfanın ortasından yatay şekilde sivri kemer keser.

Yedi basamaklı minber ikinci sayfadadır. Minberin köşk kısmı çok uzun tutulmuş ve boynuz biçiminde bir alemle sonlandırılmıştır. Sayfanın üst kısmında yine üç tepelik yer alır. Bunlar form itibariyle ilk sayfadakilerden daha farklıdır. Kenarları siyah, içleri kırmızı renktir.

Minyatürler, kırmızı kuzu içine alınmıştır. Sanduka ve minber basamaklarında da yine kırmızı renk tercih edilmiştir. Minber basamaklarında kırmızı ve beyaz şeklinde bir düzenlemeye gidilmiş olup, bu uygulama bilhassa Suriye, Mısır ve Anadolu'nun güneyinde yaygın görülen ablak uygulamasını anımsatmaktadır. Aynı uygulama ile Osmanlı klasik dönem mimarisinde de özellikle kemer taşlarında sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Tasvirlerin basit bir işçilikle yapıldığı anlaşılır. Cedveller düzgün çekilmemiştir.

2.) 18. yy Delâilü'l-Hayrât Minyatürleri

Örnek 3

Bulunduğu Yer: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bölümü

Envanter No: Bel-Yz-K 001236

Müstensih: Belli Değil

Nakkaş/Müzehhib: Belli Değil

Tarihi: 1146 H. (1733 M.)

Ölçüleri: 195x130 - 145x80 mm.

Varak Sayısı: 86

Satır Sayısı: 12

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Bez cildin miklebi ebruludur. Cedveller yaldızlıdır.

Resim No: 3

Minyatür Tanımları: Benzer şekilde oluşturulmuş iki minyatürün ilk sayfasında minber-i Nebî, ikincisinde ise üç sanduka tasvir edilmiştir. İlk sayfanın tepelik kısmında mavi renkli dilimli kubbe ve kubbenin altında basık kemer ortasından sarkan kandil bulunur. Kubbeler, üç taraftan kırmızı çerçeve içine alınarak alttaki tasvirlerden ayrı tutulmuştur. Kubbelerin ucundaki alemler, hilal formundadır. Minber-i şerîf yandan gösterilmiş, sadece kapısı karşı cepheden betimlenmiştir. Kapısının üzerindeki alem yine hilal biçimindedir. Kapı, pembe renk ile boyanmıştır. Minberin külah kısmında da âlem yer alır. Minber aynalığı sekizgenlerle oluşturulmuş geometrik motiflerle bezenmiştir. Aynalığın ortasındaki çarkıfelek ise dikkat çekicidir. Minber süpürgeliğin yuvarlak kemerli açıklıklarında, mavi zemin üzerine lacivert yıldız motifleri yer alır. Minber süpürgeliğinin alt kısmı beş bölüme ayrılmışken³⁵ minber köşkünün alt kısmı dört bölümlüdür. En üstteki ve en alttaki bölümler turuncuyla boyanmış, üstten ikinci bölümün zemini minber kapısıyla aynı renktedir. Üstten üçüncü kısım da, minber aynalığının kemerli bölümlerinin zeminiyle aynı tondadır. Minber

³⁵ Minber aynalığının alt bölümlerindeki bu kemerli açıklıklar, Erken Osmanlı sonlarında görülmeye başlanmış ve daha sonra Osmanlı dönemi minber özelliği halini almıştır. Bkz. Gülay Apa, "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri", *İSTEM*, sy: 11, 2008, s. 254.

köşkünün arada kalan bu iki bölümünde aynı altı kollu yıldız motifi yerleştirilmişken turuncu zeminler sade olarak bırakılmıştır.

Sonraki minyatürde bulunan üç sanduka, defin hizasına göre dir. Hz. Peygamber'e ait olan sandukanın sağ tarafı, sayfanın cedveli ile birleştirilmiş vaziyettedir. Benzer uygulama, Hz. Ömer'in sandukasının sol tarafında da fark edilir. Hz. Ebu Bekir'in sandukası ortada kaldığından, sadece Hz. Ebu Bekir'in sandukasının ayak ve baş şahideleri görülür. Şahideler, rûmî tepelik biçimindedir. Hz. Peygamber'e ait sandukanın rengi diğerlerinkinden farklı tutulmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in sandukalarının zemini ise altınla doldurulmuştur.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in isimleri sandukaların sol tarafına, Hz. Ömer'inki ise sandukasının alt tarafına siyah mürekkeple yazılmıştır. Hz. Ömer'in isminin sol tarafındaki yazıların silindiği fark edilir. İki sayfada kemer alınlıkları pembe renktedir.

Klasik Osmanlı tekniğinde yapılmış minyatürlerin işçiliği de gayet düzgündür, özellikle minber aynalığındaki geometrik süslemenin başarılı şekilde yapıldığı aşikârdır.

Örnek 4

Bulunduğu Yer: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi³⁶

Envanter No: E. H. 1038

Müstensih: Mehmed Paşa Hatîbi Süleyman

Nakkaş/Müzehhib: Belli Değil

Tarihi: 1165 H. (1751 M.)

Ölçüleri: 180x130 - bbxbb mm.

Varak Sayısı: 80

Satır Sayısı: 11

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Miklepli kahverengi deri cildin salbek şemse, köşebent ve zencerekleri yaldızlıdır. Tezhipler mülevvendir.

Resim No: 4, 5

---

³⁶ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Müzesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 270.

Minyatür Tanımları: Mescid-i Harâm; ilk minyatürün neredeyse tamamını kaplar şekilde, yedi minaresi³⁷ ve tek sıra mavi kubbeli revaklarıyla³⁸ betimli vaziyettedir. Minarelerin dördü iki şerefeleriyle gövde kısımlarına kadar gösterilmişken üç tanesi, kaidesine kadar bütün bölümleriyle görülür. Revak kubbelilerinin alemleri, turuncu renktedir. Sıralı siyah-beyaz taşlarla örülmüş revakların kemerlerinin her birinden bir kandil sarkar. Kemerlerdeki iki renkli taş uygulaması Osmanlı klasik dönem mimarisinde özellikle de Mimar Sinan'ın eserlerinde yoğunlukla kullanılmıştır. Kemerlerin zemini yeşil renge boyanmıştır. İbrahim Kapısı³⁹ ile Dârü'n-Nedve⁴⁰ de birbirine benzer renk ve formdadır. Fakat diğer *Delâilü'l-Hayrât* minyatür örneklerinde karşılaştığımızın aksine karşı cepheden verilmiştir. Mescidin duvarları, beyaz düzgün kesme taştan, mescid kapıları ise pembedir. Mescidin avlusunda Kâbe siyah örtüsü⁴¹ ve altın kuşağıyla⁴² avlunun tam merkezinde yer alır. Kâbe'nin kapısı ile Altın Oluk⁴³ da minyatürde gösterilmiştir. Metaf alanı, yarım daire şeklinde ve dilimlidir. Zemini de beyaz kesme taşlarla döşenmiştir. Makamât-ı Erbaa⁴⁴, minber-i şerîf⁴⁵, merdiven,

³⁷ Minare, İslam mimarisinde ilk defa Emevî camilerinde görülür ama bu dönemde Mescid-i Harâm'a minare yapılıp yapılmadığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Memlükler tarafından minare sayısının beşe çıkarıldığı, Osmanlı Devleti döneminde ise tavaf sayısına eşitlenerek toplam yedi minare bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Özel, *Hicaz Albümü*, s. 43 – 44.

³⁸ Daha önceden ahşapla örtülü olan revaklar, II. Selim'in emriyle kubbeli hale getirilmiştir. Bkz. Sâdık Eraslan, "Kâbe ve Mescidü'l-Harâm", *Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007, s. 219.

³⁹ Mescidin batı tarafında yer alır. Abbâsî halifesi Muktedirbillah zamanında yapılmıştır. İlave edildiği tarih Ezrakî'ye göre 306 H. (918 M.)'dir. Bkz. Ebu'l-Velid Muhammed Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1980, s. 373.

⁴⁰ Mescidin kuzey tarafında yer alan Dâr'ün-Nedve'nin içindeki su depolarının, Mescid-i Harâm'a zarar vermesinden sonra buranın yıkılması ve mescide dâhil edilmesi için karar alınmıştır. Akabinde ise Dâr'ün-Nedve'nin bulunduğu yere, mescidin revaklarıyla uyum gösteren bir ilave yapılmış ve inşa işi 284 H. (897 M.)'de tamamlanmıştır. Bkz. Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, s. 367 – 368.

⁴¹ Bilindiğine göre Kâbe'yi ilk defa örtü içine alan Yemen meliklerinden Tubba Esad Ebu Kerib el-Himyeri'dir. Bkz. Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, s. 223. Kâbe örtüsü çok uzun yıllar Mısır'da dokunmuş ve hediyelerle birlikte Mekke'ye gönderilmiştir. 1517'de Mısır'ın fethiyle birlikte bu uygulama Osmanlı Devleti'ne geçmiş, fakat bir süre daha Kâbe örtüsü Mısır'dan gönderilmeye devam etmiştir. III. Ahmed'den itibaren kumaşların tamamı İstanbul'da dokunmaya başlanmış, örtü İstanbul'dan son olarak 1861'de, tahta çıkışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz tarafından gönderilmiştir. Bkz. Sadettin Ünal, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi DİA*, XXIV, s. 17 – 19.

⁴² Nıtak-ı Kâbe üzerine Beytullah'la alakalı âyet-i kerimeler, kelime-i şehadet ve dokunduğu zamanki padişahın ismi halis altın sırma ile işlenirdi. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, XIV, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979, s. 27.

⁴³ Batı duvarına tavanda biriken suların Hicr'e akması için Kureyşliler'in Kâbe'yi inşası esnasında bir oluk yerleştirilmiştir. Bu oluk, ilk defa Emevî halifesi I. Velid'in emriyle de altınla kaplanmış ve bundan sonra Altın Oluk olarak anılmıştır. Bkz. Özel, *Hicaz Albümü*, s. 30.

⁴⁴ Bu dört Sunnî mezhebine ait yapılar Makamât-ı Erbaa olarak tanımlanır ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ama 1265 yılında bu mezhepler için birer imam tayin edildiği, bu imamların vakit namazlarını kendileri için belirlenen yerlerde kırdırmalarına karar verildiği, bu sebeple de bu makamların üzerindeki yapıların büyük ihtimalle Mısır Bahri Memluk Sultanı I. Baybars döneminde (1260-1277) inşa edilmiş olabileceği tahmin edilir. Bu yapılar, bazı Osmanlı padişahları tarafından onarılarak yeniden yaptırılmış ve Abdülaziz b. Suud döneminde (1924-

Kubbeteyn⁴⁶ ve Makam-ı İbrahim⁴⁷ avluda görülen diğer öğelerdir. Makam-ı Hanefî ise alışık olunan halinin dışında tasvir edilmiştir.⁴⁸ Burada önde tek, yanda ise dört kemer üzerine düz çatılı, dikdörtgen planda bir yapı olarak karşımıza çıkar. Avludaki merdiven⁴⁹ üç basamaklı, iki tekerlekli ve turuncu korkulukludur. Minber aynalığı, kapı ve köşk kısımları altınla bezenmiş, minber merdivenleri ise turuncu renktedir. Minber kapısının tac kısmı, üçgenlerden oluşturulmuştur. Makamların hepsi mavi kubbelidir. Ayrıca avluda, muhtemelen zemzem suyu içmek için konulmuş testiler⁵⁰ ile bardak bulunur. Minarelerin külahları ve alemleri, Kâbe'nin ve diğer mimari elamanların kaideleri de altınla doldurularak yapılmıştır. Avlu zemini pembe, kaldırımlar da beyazdır. Avluda boş kalan yerlere uzunlamasına dikdörtgen hasırlar yerleştirilmiştir. Minyatürün alt kısmında kahverengi üç tepe ve hervele yapılan yerleri gösteren mîleyn görülür.⁵¹ Sayfanın üst kısmında da benzer tepeler ile tepesinde mescid görülen bir dağ vardır. Bu mescidten aşağıya doğru bir yol iner. İki tepe arasına turuncu korkulukları olan bir mahfil resmedilmiştir.

25) de tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Makamât-ı Erbaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, s. 415 – 417.

⁴⁵ Kanûnî Sultan Süleyman tarafından hediye edilen mermer minber, 1963'te önce bulunduğu yerden 7 m. doğuya alınmış, daha sonra ise tamamen kaldırılmıştır. Bundan sonra, hutbeler seyyar minber üzerinden okunmaya başlamıştır. Bkz. Özel, *Hicaz Albümü*, s. 44.

⁴⁶ İbn Cübeyr'in, Kâbe'nin avlusunda Kubbetü'l-Abbâsiye ve Kubbetü'l-Yahudiyye isimli yapılar bulunduğunu, bunlardan Kubbetü'l-Abbâsiye'de Hâcılara su verildiği ve su ile ilgili levazımâtın burada saklandığı, aynı zamanda burada Hz. Osman tarafından yazılan mushafın bir sanduka içinde muhafaza edildiğini anlattığı bilinir. Bkz. Yılmaz Can, *İslâmın Kutsal Mabedleri – Kâbe, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî*, Sidre Yayınları, Samsun 1999, s.69. İbn Battûta ise Hz. Abbas'a nispet edilen Kubbe-i Şarab'da büyük destiler içinde zemzem suyu ve Harem-i Şerîf'e ait mushafın bulunduğunu, Kubbe-i Şarab'ın ilerisinde Kubbe-i Yahudiyye yer aldığından bahseder. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, I, 203 – 204. Bu iki kubbenin her biri 6'şar metre uzunluğundadır. Sultan Abdülmecid Han tarafından 1846 senesinde biri muvakkithane diğeri ise kütüphaneye dönüştürülmüştür. Abdülmecid Han kütüphaneye 3653 kitap bağışlamıştır. Bkz. Mehmet Bahadır Dördüncü (haz.), *II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Mekke – Medine*, Numune Matbaacılık, İstanbul 2006, s. 84.

⁴⁷ Burası, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile Kâbe'yi yeniden inşası sırasında iskele olarak kullandığı taşın bulunduğu yerdir. Bu taşın özelliği Hz. İbrahim'e ait ayak izinin olmasıdır. Bu makam için ilk mahfaza Abbâsî Halifesi Mehdi-Billah zamanında yapılmış, daha sonra Makam-ı İbrahim'in etrafı dört mermer direk ve demir şebeke ile çevrilmiştir. Memluk ve Osmanlı dönemlerinde de tamir gören bu yapı, Suudi idaresi Faysal döneminde kaldırılıp yerine halen mevcut altıgen şeklide camekânı yapı konulmuştur. Bkz. Nebi Bozkurt, "Makam-ı İbrahim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, s. 412 – 413.

⁴⁸ Kaynaklarda da Makam-ı Hanefî'nin planının bu şekilde olduğuna dair bir malumata rastlanmamıştır.

⁴⁹ İbn Battûta, tahtadan basamakları ve ayakları olan, bu ayaklardaki makaralar vasıtasıyla hareket ettirilen bir kürsü olarak anlattığı merdivenin, Kâbe kapısına kadar getirilerek Kâbe'nin içine girildiğini anlatır. Bkz. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 200.

⁵⁰ Bunlar, zevrak denilen zemzem-i şerîf tesitleridir. Zevrakın şekli için bkz. İlhan Ovalıoğlu [v.dğr.] (haz.), *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, I, 291.

⁵¹ Safâ ve Merve Tepeleri arasında sa'y yaparken belli bir yerde erkeklerin daha hızlı ve çalimli yürümesi sünnettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Sa'y", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, s. 206 – 207.

Mescid-i Nebevî minyatürün ikinci sayfasına yerleştirilmiştir. Beş minaresi⁵², tek sıra kubbeli revaklarıyla ilk sayfayla şekil olarak uyumlu vaziyettedir. Revak kemerleri de aynı biçim ve renklerde. Mescidin ilk avlusunda Ravza, oldukça yüksek olarak betimlenmiştir. Ravza'nın kubbesinden yukarıya doğru Hz. Peygamber'in nurunu simgeleyen ışık huzmesi yükselir. Bu ışık huzmesi, gri tonlardadır. Ravza'nın kubbe kasnağı üç pencerelidir. Kasnak ve gövde kısmı birbirinden anahtarlı zencerekle ayrılmıştır. Bu zencerek, revakların altından da devam eder biçimdedir. Altın şebeke ardında, defin hizasında üç sanduka fark edilir. Sandukaların alt kısmında kırmızı zeminli altın şebeke ardında bir sanduka daha mevcuttur. Bu sanduka, Hz. Fatıma'ya ait olmalıdır.⁵³ Sandukaların bulunduğu bölümün iki yanına birer şamdan konmuştur. Hz. Fatıma'nın sandukasının altında da merdivenler vasıtasıyla ikinci avluya bir geçiş vardır. Revakların altından devam eden anahtarlı zencereğin alt kısmında üç kemerli bölümün ortasında minber-i şerîf mevcuttur, minberin her iki yanında da mihraplar görülür. Kemerlerin her birinden kandiller sarkar. Bu kandillerin, diğer revaklardaki kandillere nazaran daha süslü olduğu anlaşılır. Mihraplar ve minberin kapısı, köşk ve aynalık bölümleri altınla doldurulmuştur. Minber merdivenleri ise kırmızıdır. Bu kısmın altındaki bölüm zemini pembedir ve üzeri halkâfîlerle bezelidir. Mescidin ikinci avlusunda her kenarında ikişer kemer bulunan mahfil, bir kuyu, yanlarında sütunlar bulunan bir şamdan, turuncu çitle çevrilmiş bir hurma ağacı ve kubbeli yapı bulunur. Bu avlunun zemini pembedir. Mahfilin turuncu korkulukları vardır ve her kemer içine bir kandil yer alır.

Minyatürler; kırmızı kuzulu ve altın cedvellidir. Minyatür tekniklerine uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Fakat bazı yerlerde perspektif uygulandığı anlaşılır. Bu

⁵² Ahmed Fakih, Mescid-i Nebevî'nin dört köşesinde dört minare olduğundan bahseder. Bkz. Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe*, (haz. Hasibe Mazıoğlu), Türk-Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 23.

⁵³ M. Yaşar Kandemir, Hz. Fatıma'nın naaşının vasiyeti üzerine geceleyin Hz. Ali, Hz. Abbas ile oğlu Fazl tarafından Cennetü'l-Bakî'ye defnedildiğini yazmaktadır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 220. Ancak Ali Sarı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Osmanlı Dönemi'nde yapılan tamir faaliyetleriyle ilgili alınan kararlarda Hz. Fatıma'nın kabrinin Mescid-i Nebevî içinde olduğu bilgisi geçmektedir. Bkz. Ali Sarı, *Medine'de Osmanlı Dinî İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevî Örneği (1818 – 1861)*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 35, 60, 91. İbn Battuta, Mescid-i Nebevî'nin bahçesinin kuzeyinde mermerden yapılmış küçük bir havuz olduğunu, onun kible tarafında mihrap şeklinde bir çıkıntı görüldüğünü ve Hz. Fatıma'nın evinin ve kabrinin orada olduğunu belirtir. Bkz. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 174. Evliya Çelebi de Hz. Fatıma'nın kabrinin şebekesinin kible tarafının Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu şebekeye bitişik olduğunu ve Hz. Fatıma'nın sandukasının altınla süslü olduğundan bahseder. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Hac Kitabı*, haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 615. Hz. Fatıma'nın kabri bu minyatürde de olduğu gibi, çoğunlukla Mescid-i Nebevî'nin içinde tasvir edilmiştir.

yerler; Harem-i Şerîf'teki Kâbe, makamlar, minber ve Mescid-i Nebevî'deki minber ve mahfildir. İşçilik, muntazamdır.

Ravza-i Mutahhara'nın kubbesinden Hz. Peygamber'in nurunu simgeleyen ışık huzmesi genelde altınla kullanılarak belirtilirken, burada farklı renkle gösterilmiş olması bakımından, bu nüsha farklı sayılabilir.

Örnek 5

Bulunduğu Yer: İstanbul Sabancı Müzesi Kütüphanesi

Envanter No: 103-0004

Müstensih: Osman Sâni

Nakkaş/Müzehhib: Belli Değil

Tarihi: 1186 H. (1772 M.)

Ölçüleri: 162x103 - 105x60 mm.

Varak Sayısı: 116

Satır Sayısı: 9

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Yekşah tarzında, miklepsz cildir. Koyu kahverengi deri cildin salbek ve şemse ve köşebentleri yaldızlıdır. Tezhipler mülevvendir.

Resim No: 6, 7

Minyatür Tanımları: İlk sayfada, Harem-i Şerîf, Mekke evleri⁵⁴ ve kahverengi tonlarında sıra dağlardan müteşekkil bir kompozisyon oluşturulmuştur. Harem-i Şerîf; yedi minareli ve tek sıra mavi kubbeli revaklarıyla görülür. Mescidin batı cephesinde, İbrahim Kapısı ile kuzeyindeki Dârü'n-Nedve avlu biçimindedir. Avlunun merkezinde Kâbe-i Muazzama turuncu direklerden oluşturulmuş metaf dairesi içindedir. Bu kısım, beyaz kaldırım ile döşenmiştir. Makamât-ı Erbaa, maksure biçiminde ve mavi kırma çatıyla örtülüdür. Minber-i şerîf, Ben-i Şeybe Kapısı⁵⁵ ve Kubbeteyn de avluda

---

⁵⁴ Mekke evlerinin yüksekliği, tarih boyunca edeben hiçbir zaman Kâbe'yi geçmemiştir. Evlerin damlarından Kâbe ve namaz kılan insanlar rahatlıkla görülebilirdi. Bu evlerin bir diğer özelliği de, hac zamanlarında otel vazifesi görmeleriydi. Ev halkı bu dönemlerde üst katlara çekilerek, alt katları Hâcî adaylarına bırakırdı. Bu sebeple Mekke evlerinin planları asırlarca değişmemiştir. Mekke evleriyle alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Uluengin, Bülent - Nihal "Mekke'de Koruma ve Kaybedilen Mimari Miras", *Vakıf Haftası Dergisi*, sy: 111994, s. 127. İbn Battûta, evlerin birbirine tamamen bitişik vaziyette olduğunu ifade eder. Bkz. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 197.

⁵⁵ Ben-i Şeybe Kapısı bir kemer şeklindedir ve Zemzem Kuyusu'nun kuzeyindedir. Kapının üzerinde, 'Oraya emniyet içinde selâmetle giriniz' (Hicr/46) âyeti yazılıdır. Kemerde ise 'Ey Rabbim, buraya sadakitle girmemi ve buradan sadakitle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver' (İsra/80) âyeti altınla yazılmıştır. Bkz. Rifat Paşa, *Mir'atü'l-Harameyn*, s. 167.

gördüğümüz diğer unsurlardır. Mescidin revaklarının kırmızı hatılları mevcuttur. Beyaz duvarlı ve kırmızı gölgelikli Mekke evleri, mescidin etrafına bitişik nizamda konumlandırılmıştır.

Medine şehri; Mescid-i Nebevî, evler ve yüksek beyaz duvarlı Cennetü'l-Baki⁵⁶ ile Mekke'dekilerle şekil ve renk olarak benzerlik gösteren sıra dağlar ikinci sayfadadır. Beş minaresi, tek sıra mavi kubbeli revaklarıyla Mescid-i Nebevî iki avlu halindedir. Mescidin kırmızı demir parmaklıklı pencereleri vardır. İlk avluda Ravza-i Mutahhara, yüksek kasnaklı sivri kubbesi ile kare planlı bir yapı şeklindedir. Altın şebekenin zemini yeşil renktedir. Keza Cennetü'l-Baki' Mezarlığı'nın zemini de yeşildir. İlk avluda eve benzeyen bir yapı ile minber-i Nebî de yer alır. Mescidin ikinci avlusunda ise, kuyu, hurma ağacı ile mavi kubbeli iki yapı yer alır. Kubbeli yapıların evlerdeki gibi kırmızı gölgelikleri dikkat çeker.

Zeminler, altınla doldurulmuştur. Dağ sıraları, gökyüzü ve evler, ilk sayfadakiyle aynı renk ve formdadır. Kırmızı kuzulu cedvel içine alınmış minyatürlerin gökyüzü kısımlarında bozulmalar olduğu görülür.

İşçiliğin gayet muntazam olduğu minyatürlerde, perspektif ve gölge-ışık da başarılı bir şekilde verilmiştir.

3). 19. yy Delâilü'l-Hayrât Minyatürleri

Örnek 6

Bulunduğu Yer: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi⁵⁷

Envanter No: YY 1191

Müstensih: Ahmed Nâilî

Nakkaş/Müzehhib: Ali

Tarihi: 1222 H. (1807 M.)

Ölçüleri: 203x125 - bbxbb mm.

Varak Sayısı: 81

Satır Sayısı: 13

Yazı Türü: Nesih

⁵⁶ Bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Baki'", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 387.

⁵⁷ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler*, Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 180.

Özellikler: Miklepli siyah deri cildin çiçek bezemeleri ve zencerekleri yaldızlıdır. Pembe renkli mahfazası bulunur. Rokoko tarzındaki tezhipler mülevvendir.

Resim No: 8

Minyatür Tanımları: Benzer tasarım içindeki şehir tasvirlerinin bulunduğu sayfanın haşiye kısımlarında, mail şekilde yazılmış yazılar mevcuttur. Mekke şehrinde, yedi minareli, çift sıra lacivert kubbeli revaklı avlusuyla Harem-i Şerîf vardır. İbrahim Kapısı ve Dârü'n-Nedve de gösterilmiştir. Kırmızı direkli, beyaz zeminli metafor dairesi içindeki Kâbe-i Muazzama siyah örtülü, altın kuşaklıdır. Kâbe'nin hemen yanında minber-i şerîf bulunur. Etrafındaki ise Makamât-ı Erbaa da mavi kubbeyle örtülüdür. Kubbeteyn, Zemzem Kuyusu ve Makam-ı İbrahim de avludaki tasvir edilmiş diğer unsurlardır. Mescidin doğu cephesinde, evler arasında medrese ile mescidler bulunur. Batı cephesindeki evler ile dağlar arasında tahrirlerle belirlenmiş, fakat boyanmamış evler ve mescidler vardır. Mescidin batı cephesindeki evlerden çıkıp, bu boyanmamış evler arasından geçtikten sonra mîllerle⁵⁸ çevrelenmiş dağdan (Arafat Dağı olmalı) sonlanan bir yol geçer. Gökyüzü tümüyle maviye boyanmıştır. Sayfa zemini sarıdır.

Sonraki sayfadaki Medine şehrinde, Mescid-i Nebevî ile evler surlar⁵⁹ içindedir. Pembe damlı, beyaz duvarlı evlerin bazılarının üstünde mavi kubbelerin bulunması ilk sayfayla benzerlik gösteren bir özelliktir. Surların dışında, hurma bahçeleri ve yeşil sıra dağlar vardır. Mescid-i Nebevî, iki sıra lacivert kubbeli revaklarıyla iki avlulu ve beş minareli olarak betimlenmiştir. Ravzatü'l-Mübarek her zamanki gibi ilk avludadır ancak oldukça farklı tasvir edilmiştir. Ravza'nın ön cephesinden, dört kemer arasından altın şebeke görülür. Altın düz damı olan Ravza'nın, beyaz bir duvar ardında boynuz alemi olan altın kubbesi oldukça dikkat çekicidir. Minber-i Nebî ile iki mavi kubbeli yapı da ilk avludadır. İkinci avluda ise hurma ağaçları ve mavi kubbeli irili ufaklı yapılar vardır. Bunlardan bazıları havada asılı durur vaziyettedir. Sayfa zemininde yeşil renk tercih edilmiştir.

---

⁵⁸ Bugün bu sınır, duvar görünümünde büyük taşlarla belirgin hale getirilmiştir. Bkz. Abdullah Boks, "Arafat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 262. Bu taşlar, açıklamalı minyatürlerde mîl tabiriyle ifade edildiği için, biz de diğerlerinde bu şekilde kullanmayı uygun gördük.

⁵⁹ Surlar, şehre yapılan saldırılardan korunmak amacıyla Abbâsîler döneminde yapılmıştır. Sonra yıllarda da birkaç kez tamir görmüştür. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında da onarım geçirdiği bilinir. An'am Mohamed Osman Elkabashi, *Osmanlı Medinesi: XVI. yy'da Mukaddes Bir Şehrin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 28.

Tasvirler, üç taraftan S kıvrımlı yeşil bir dalın dolanarak üstte pembe kurdeleyle birleştirildiği bir form içine yerleştirilmiştir. S kıvrımlarının aralarına natüralist tarzda tasvir edilmiş renkli çiçekler konmuştur. Tepede kurdeleyle bağlanmış, gül, sümbül ve nergis çiçekleri iki buket halindedir.

Her ne kadar genel olarak perspektif, renk tonlamaları ve derinliğin uygulandığı görülsede Mescid-i Nebvî'nin ikinci avlusunda görülen öğelerin bu kuralların dışında kaldığı anlaşılır. Batı etkisi gerçekçi ve abartılı çiçek motiflerinde kendini çok belli eder. İşçilik çok muntazamdır. Usta ellerden çıktığı çok açıktır. Saray işi olmalıdır.

Örnek 7

Bulunduğu Yer: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi⁶⁰

Envanter No: A 5559

Müstensih: el-Hâc İzzet Mustafa

Nakkaş/Müzehhib: Müzehhib Seyyid Muhammed Salih Efendi

Tarihi: 1251 H. (1835 M.)

Ölçüleri: Belli Değil

Varak Sayısı: 86

Satır Sayısı: 11

Yazı Türü: Nesih

Özellikler: Kahverengi deri cildi miklepli, bezemeler yaldızlıdır. Tezhipler mülevvendir ve Rokoko tarzındadır.

Resim No: 9

Minyatür Tanımları: Birinci sayfa her zamanki gibi Mekke şehrine ayrılmıştır. Şehirde, kahverengi çatılı evler, Harem-i Şerîf, iki mescid ve iki kubbeli yapı görülür. Harem-i Şerîf, klasik Osmanlı tarzı yedi minaresi, iki sıra mavi kubbeli revaklı avlusu, İbrahim Kapısı ve Dârü'n-Nedve ilavesiyle birlikte yer alır. Safâ Tepesi'nin üç kemeri de iki kubbedir. Mescidin avlusunda, kırmızı direkli metafor dairesi içinde Hicr-i İsmail ile birlikte Kâbe, mezheplere ait makamlar, minber-i şerîf, Ben-i Şeybe Kapısı ve Kubbeteyn bulunur. Mescidin doğu cephesindeki ekstra bir duvarla, avlu dikdörtgen planından çıkarak beşgen olmuştur. Doğu tarafında yine evler arasında medrese

⁶⁰ Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler*, s. 234, 243, 244.

mevcuttur. Arkadaki dağların yamacında bulunan mescidten çıkan kıvrımlı bir yol yapılmıştır. Mescidin avlu ve sayfa zemini toprak rengindedir.

Medine şehrinde, surlar içinde evler ile Mescid-i Nebevî tasvir edilmiştir. Cennetü'l-Baki' ve bir yolla bağlanmış iki kubbeli yapı, yeşil sıra dağlar arasında bir mescit surlar dışındadır. Mescid-i Nebevî, iki sıra mavi kubbeli revaklarıyla iki avlulu ve beş minarelidir. İki küçük kubbeli yapı, minber ve Ravza-i Mutahhara ilk avludadır. Ravza, kasnaklı mavi bir kubbeye örtülüdür. Ön cephesinde üç, yandan ise iki kemeri vardır. Kemer aralarındaki zemin yeşil renktedir. İkinci avluya hurma ağacı, kuyu ve bir yapı yerleştirilmiştir. Sur içi ve avlu zemini, ilk sayfadaki gibi toprak renginde, diğer yerler ise yeşildir.

Şehir tasvirleri, her iki sayfada da aynı tasarım içindedir. Üstten bir kurdeleyle başlanmış, iki taraftan aşağıya sarkan gül, krizantem, lale ve sümbül çiçekleri alt tarafta da yukarıya doğrudur. Birbirine simetrik şekilde bakar vaziyette olan bu buketler, yatay beyzî form oluştururlar. Dört köşeye ise mavi zemin üzerinde, eflatun ve kırmızı hançer yaprakları konulmuş, betimlemelere altın cedvel çekilmiştir.

Başarılı şekilde oluşturulmuş kompozisyonda, canlı renkler tercih edilmiştir. Perspektif, derinlik ve gölgelendirme teknikleriyle yapılmış şehir tasvirleri ile etrafını saran realist üsluptaki çiçekler tamamen Batı etkisidir. İşçilik çok başarılıdır.

Tezhib yönünden oldukça yoğun olan bu eserin müzehhibini, 'es-Seyyid Muhammed Salih' şeklinde atılmış imzası sayesinde biliyoruz. Seyyid Muhammed Salih Efendi aynı zamanda mücellidtir.⁶¹

Sonuç

Delâilü'l-Hayrât'ların içinde minyatürlerin bulunması eseri okuyanın, esere yoğunlaşmasını arttırmak amacıyla olmalıdır. Ayrıca bu minyatürler, her Müslüman için farz olan hac ibadetini yerine getiremeyen ve bunun özlemine duyanlar için de görsel bir zemin hazırlamaktadır.

Erken döneme ait minyatürlerde, daha çok Minber-i Nebî ile Ravza'nın yan yana çift sayfa halinde tasvir edildiği bir kompozisyon görülür. Diğer İslam ülkelerindeki nüshalarda da en çok karşımıza çıkan betimleme budur. Bu kompozisyonun yapılma sebebi, Hz. Peygamber'in "*Kabrime minberim arası cennet bahçelerinden bir*

---

⁶¹ A. Süheyl Ünver, *Hezargradlızâde Ahmed Ataullah Hayatı ve Eserleri*, Kemal Matbaası, İstanbul 1955, s. 24.

bahçedir” hadis-i şerîfine dayandırılır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber’in “*Kim kabrimi ziyaret ederse, şefaâtim ona vacip olur*” hadis-i şerîfinin de etkili olduğu düşünülür. Zaten minyatürün yer aldığı sayfalara bu hadis-i şerîflerin yazılmasıyla, hadislerin tasvirle olan ilişkisi vurgulanmış olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar ait *Delâilü’l-Hayrât* minyatürlerinde Mescid-i Harâm ile Mescid-i Nebevî içindeki mimari unsurların ne olduklarına dair yazılı ifadeler yer alır. Gerçekçilik, kullanılan canlı renkler, insan figürüne kesinlikle yer verilmemiş olması ve tasvir edilen yerlerin isimlerinin yazılmış olması da *Delâilü’l-Hayrât* minyatürlerinde Matrakçı Nasuh etkileri olarak karşımıza çıkar.

Mekke-Medine şehir tasvirleri, 18. yüzyıl ortalarından sonra görülmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı minyatüründe klasik düzen anlayışının değişmeye başladığı bir dönemdir. Minyatürlere perspektif, derinlik, gölge-ışık girmiştir. Levnî, Abdullah Buhârî gibi nakkaşlar klasik Osmanlı minyatür üslubuna uygun tasvirler yapmayı bırakıp, realist tarzda eserler yapmaya başlamışlardır. Ancak, bu dönemde ön plana çıkan figür anlayışı, *Delâilü’l-Hayrât* minyatürlerine yansımamıştır. Tamamıyla resim kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmiş bu şehir kompozisyonlarının, Batı sanat anlayışının etkisiyle yapıldığı ortadadır. Sadece teknik olarak değil, tablo gibi bir form içindeki minyatürlere, duvara asılmış bir tablo görüntüsü verme çabası da yine Batı anlayışının klasik Osmanlı kitap sanatları üzerindeki yansımasıdır. Mekke-Medine şehirlerinin bu şekilde tasvir edilmesi, sadece Osmanlı topraklarına ait *Delâilü’l-Hayrât* minyatürlerinde karşımıza çıkması, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı değişimin sanat eserlerine nasıl yansıdığına bir ifadesi olması bakımından oldukça önemlidir ve dikkat çekicidir.

Mekke-Medine şehir tasvirlerinde, Kâbe ve etrafındaki mimari unsurları görmek, tarihsel açıdan önemlidir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin bu kutsal topraklara yapmış olduğu hizmetleri, minyatürler üzerinden izleme imkânına sahibiz. Bugün yerinde olmayan birçok mimari unsur, minyatürlerde adeta bir fotoğraf gibi tasvir edilmiştir.

Kaynaklar

Acar, Abdurrahman, “Minber-i Nebî Hakkında Bazı Notlar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Özel Sayı, Ankara 2003.

Apa, Gülay, “Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri”, *İSTEM*, sy: 11, Konya 2008.

Atalar, Münir, “Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler”, *Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 30, Ankara 1998.

Boks, Abdullah, “Arafat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, İstanbul 1991.

Bozkurt, Nebi, “Makam-ı İbrahim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, Ankara 2003.

Can, Yılmaz, *İslâmın Kutsal Mabedleri – Kâbe, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî*, Sidre Yayınları, Samsun 1999.

_____, “Minberin Cami Mimarisine Katılımı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c: 8, sy: 3, Samsun 2008.

Cheneb, Muhammed Ben, “Cezûlî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1998.

Cornell, Vincent J., “The Logic of Analogy and the Role of the Sûfî Shaykh in Post-Marinid Morocco”, *International Journal of Middle East Studies*, sy: 15, Cambridge 1983.

Çelebi, Evliya, *Seyahatnâme Hac Kitabı*, haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul 1971.

Demiriz, Yıldız, *Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler*, Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 2005.

Dördüncü, Mehmet Bahadır (haz.), *II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Mekke – Medine*, Numune Matbaacılık, İstanbul 2006.

Eraslan, Sâdık, “Kâbe ve Mescidü'l-Harâm”, *H. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007.

Eyüp Sabri Paşa, *Mirâtü'l-Harameyn*, II, (Mirât-ı Medine), Bahriye Matbaası, İstanbul H. 1301.

Elkabashi, An‘am Mohamed Osman, Elkabashi, *Osmanlı Medinesi: XVI. yy’da Mukaddes Bir Şehrin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006.

Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1980.

Fakih, Ahmed, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerîfe*, haz. Hasibe Mazıoğlu, Türk-Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Fayda, Mustafa, “Cennetü’l-Baki”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, İstanbul 1993.

Güler, Semra, *Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l-Hayrât’larda Minyatür*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2017.

Harekât, İbrahim, *el-Mağrib abra’t-tarih*, XII, Fas 1984.

Harîrîzâde, Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman, *Tibyanu Vesaili’l – Hakaik fi Beyani Selasi’t-Taraik*, No: 430, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, H. 1297.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İbn’ül-Kadî, *Cezvetü’l-ikitibâs*, Rabat 1973/74.

Kandemir, M. Yaşar, “Fâtıma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, İstanbul 1995.

Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi’ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, Emek Matbaacılık, Kayseri 1982.

Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Müzesi Yayınları, İstanbul 1996.

Ovalıoğlu, İlhan v. dğr. (haz.), *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz*, I, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Öğüt, Salim, “Makamât-ı Erbaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, Ankara 2003.

_____, “Sa’y”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, İstanbul 2009. **Özel**, Ahmet (ed.), *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar Hicaz Albümü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Özel, Ali Murat, “Şâzeliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, İstanbul 2010.

Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, XIV, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979.

Porter, Venetia, *The Art of Hajj*, The British Museum Press, London 2012.

_____, (Ed.), *Hajj Journery to the Hearth Of Islam*, The British Museum Press, London 2012.

Rusli, Nurul Iman, *Dala'il al-Khayrat: Prayer Manuscripts From The 16th To 19th Centuries*, Islamic Arts Museum, Malaysia 2016.

Sarı, Ali, *Medine'de Osmanlı Dinî İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevî Örneği (1818 – 1861)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012.

Trimingham, J. Spencer, *The Sûfî Orders in Islam*, Oxford 1971.

Uludağ, Süleyman, “Cezûlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, İstanbul 1993.

Uludağ, Süleyman, “Delâilü'l-Hayrât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, İstanbul 1994.

Uluengin, Bülent – Nihal, “Mekke'de Koruma ve Kaybedilen Mimari Miras”, *Vakıf Haftası Dergisi*, sy: 11, 1994.

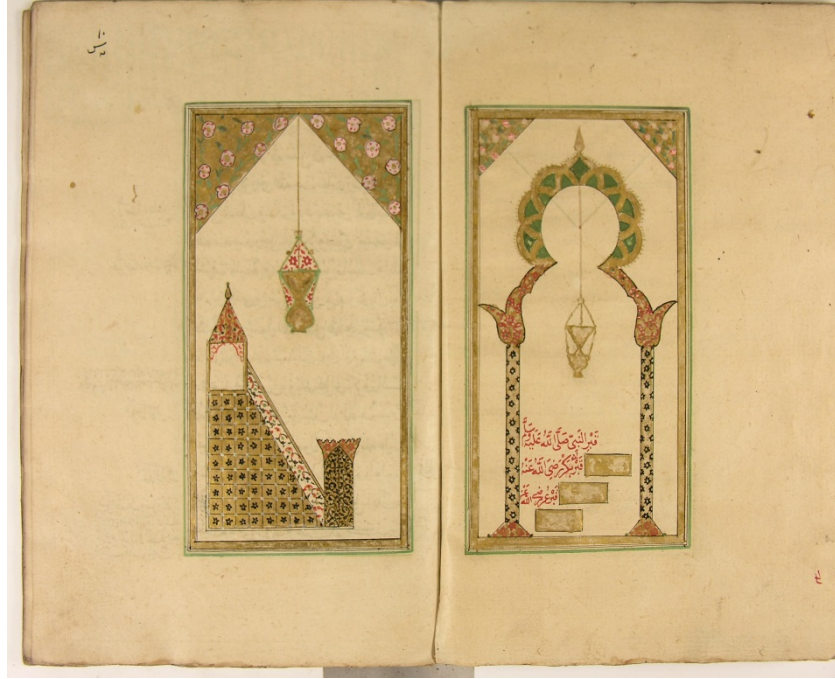
Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, İstanbul 2001.

Ünver, A. Süheyl, *Hezargradlızâde Ahmed Ataullah Hayatı ve Eserleri*, Kemal Matbaası, İstanbul 1955.

Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.

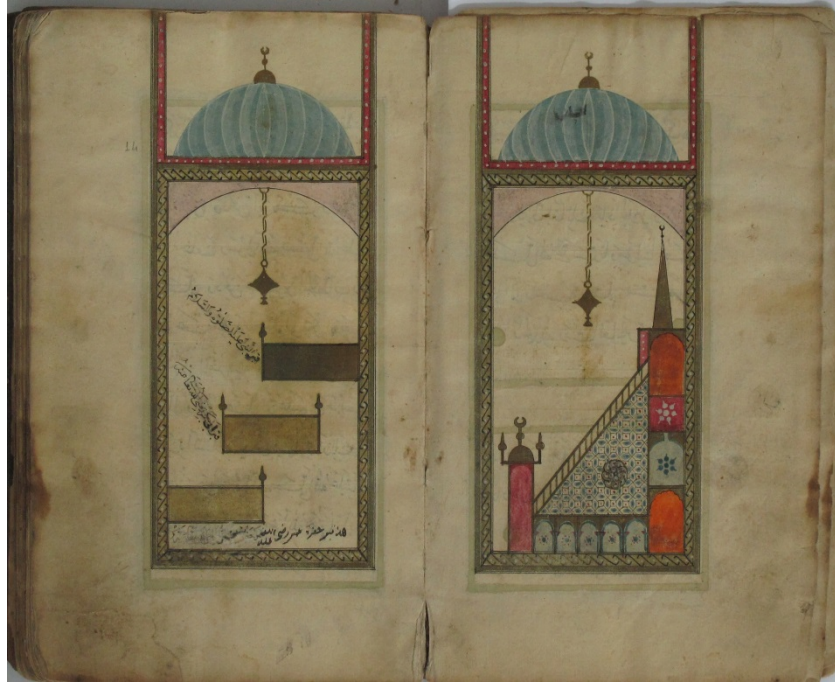
Resimler

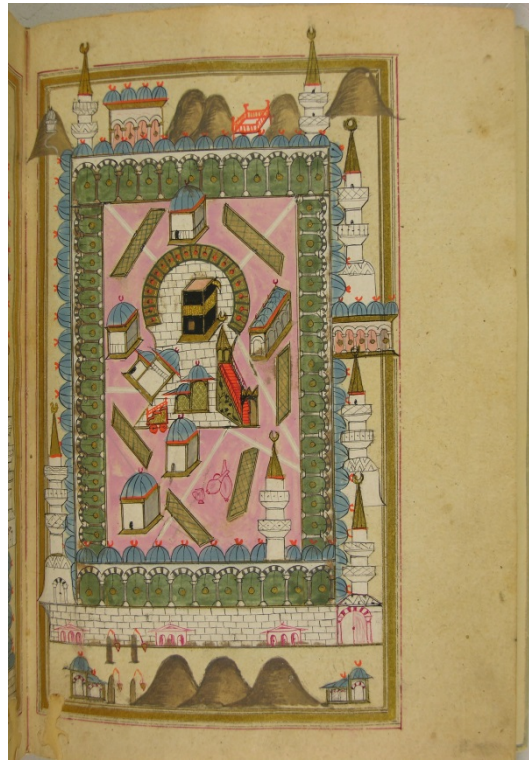
Resim 1: 1601 - İstanbul Süleymaniye Ktp. 00410 Şehid Ali Paşa

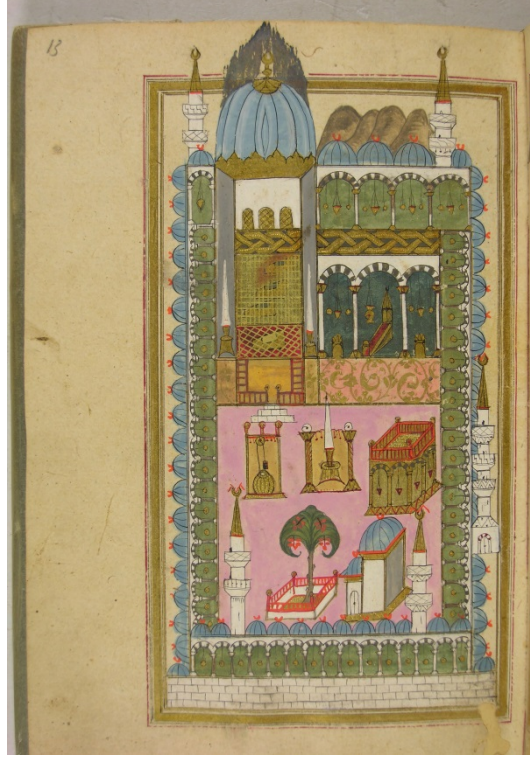
Resim 2: 1685 - Kayseri Râşid Efendi Ktp. 188/3

Resim 3: 1733 – İstanbul Atatürk Ktp. Bel-Yz-K 001236

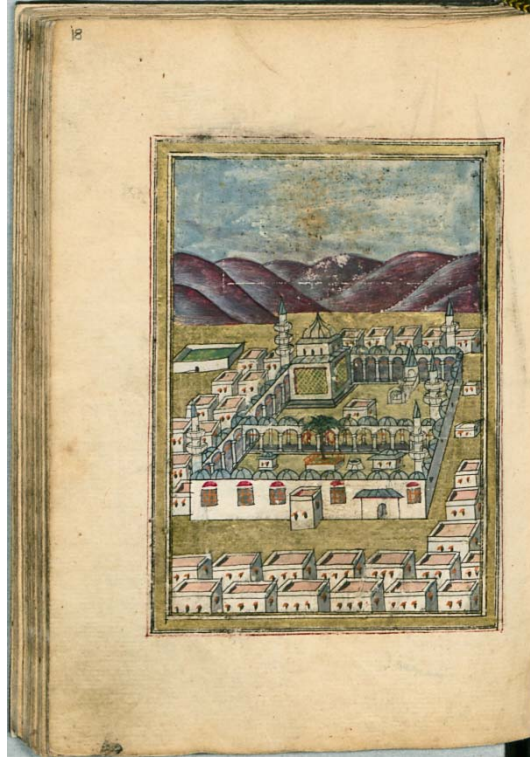
Resim 4: 1751 – İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. E. H. 1038

Resim 5: 1751 – İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. E. H. 1038

Resim 6: 1772 – İstanbul Sabancı Müzesi Ktp. 103-0004

Resim 7: 1772 – İstanbul Sabancı Müzesi Ktp. 103-0004

Resim 8: 1807 – İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. YY 1191

Resim 9: 1833 – İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. A 5559

Abstract

The full title of the work commonly and shortly known as *Delâilü'l-Hayrât* is '*Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr fi Zikri's-Salâti ale'n-Nebiyi'l-Muhtâr*' with the meaning '*Proofs of Good Deeds and Prayers and Compliments That Lead to the Source of Lights in Praising the Chosen Prophet*'. This book which includes *prayers and praises* as can be understood from the denotation itself, was arranged by Cezûlî who was the founder of Cezûlîyye, a sub-branch of the sect called Shazeli which is quite widespread in North Africa. Despite the lack of information regarding his birth date, all related sources record that he was born in the village of Simlâl within the boundaries of the Sûs Valley located in the south of Morocco and that he was essentially a *berberî* (North African tribesperson) belonging to the Cezûle tribe. Cezûlî settled in the Safî region of Morocco following his education and pilgrimage. Due to the fact that he was regarded as a saint as well as a politically influential figure, a wide range of disciples gathered around Cezûlî in a short time. Highly disturbed by this situation, the governor of Safî declared a decision of banishment on behalf of Cezûlî and his disciples and made them settle in the village of Efûğâl within the Şeyzâme region. Cezûlî, who died in prostrating position during the morning prayer in Efûğâl on the sixteenth day of the third lunar month in 870 (6 November 1465), was buried within the mosque built by him after the noon prayer.

Among all the works of Cezûlî who wrote various books on Islamic sufism, the most well-known is '*Delâilü'l-Hayrât*' (*Proofs of Good Deeds*). Two different rumours are available regarding how the author created this work. One of them concerns Cezûlî's wife while the other relates to an incident experienced between a little girl and Cezûlî. On the other hand, some sources account the two stories as interwoven. Consequently, however, Cezûlî noticed the significance of praying for and praising the Prophet (peace be upon him) and decided to bring up all the prayers he knew together in a book titled '*Delâilü'l-Hayrât*'.

Delâilü'l-Hayrât was started to be read by Cezûlî's disciples as a daily repetition at first; later, its influence got beyond continents. The book has been adopted not only by those engaged in Cezûlî sect but also by the members of other sects. This work is

also widely read by muslims who do not belong to any religious sect in our present day and takes the lead among the most popular prayer books. It is possible to refer this situation to the deep love felt towards the Prophet by muslims and the importance of saying *salavats* (words praising the prophet) in Islamic belief.

The influence of Cezûlî sect on the Ottoman lands dates back to the late 16th century and the early 17th century. The earliest handwritten sample of *Delâilü'l-Hayrât* registered to Turkish Libraries is labelled with the year 1595. This work does not include miniatures. The date of the oldest copy belonging to the Ottoman State and involving miniatures is 1601.

The tradition of ornamenting the work titled *Delâilü'l-Hayrât* with miniatures is not unique to the transcripts in the Ottoman State. It is known that the handwritten copies in many regions around the world involve miniatures. It is also recognized that although these miniatures share similarity in terms of themes and techniques, they are not without regional differences. Local effects, on the other hand, are quite inevitable on the miniatures.

This article aims at highlighting how the miniatures of *Delâilü'l-Hayrât* have undergone change both thematically and technically during and after the Classical Era by means of examples provided from each century.

In accordance with these examples, it is understood that the Prophet's pulpit is depicted in one page of the *Delâilü'l-Hayrât* miniatures regarding the 17th century while the other page portrays three sarcophaguses that belong to the Prophet and two caliphs, Abu Bakr and Omar. These items are absolutely described within a form and light. The presence of a horseshoe arch in the first copy of the depictions performed entirely with the Ottoman classical miniature techniques reminds of the Moroccan region where the work was compiled in and, thus, Andalusia.

The composition has not yet changed in the first sample of the *Delâilü'l-Hayrât* miniature belonging to the 18th century. It is only recognized that the order of the pages depicting the Prophet's pulpit and the three sarcophaguses is different. The other sample portrays Masjid-al Haram (the Kaaba) and Masjid-al Nabawî (the Prophet's Masjid). Here, the space perception is enlarged and, contrary to the first copies that only include part of Masjid-al Nabawî, the entire Masjid-al Nabawî and additionally the Masjid-al

Haram and the sacred places around Mecca are included in the miniatures. The technique remains the same again; however, the architectural elements are mostly influenced by the Ottoman style.

The composition in the 19th century *Delâilü'l-Hayrât* miniatures is a composition type encountered in the transcripts that were only copied within the boundaries of the Ottoman State. The depictions of the cities Mecca and Medina are the reflection of the socio-political environment gone through by the Ottoman State to the works of art. These miniatures, created in total accordance with the rules of perspective and art through a bird's-eye view of the city, are framed and made look like paintings to be hanged on walls. The frequent use of realistic- style flower patterns in the last two samples are the most explicit expression of the fact that the western-style art works were started to be produced rather than the classical Ottoman miniature technique in this era.

In accordance with the conclusion derived from this article, the presence of miniatures in the copies of *Delâilü'l-Hayrât* most probably serves the purpose of improving the concentration of the person reading this prayer book. These miniatures provide those who lack the conditions to perform pilgrimage, which is an obligation for every muslim, and long for it with a visual opportunity for the related religious task.

The fact that the composition concerning the early period miniatures consists of *Minber-i Nebî* (the Prophet's pulpit) and *Ravza* (the Prophet's tomb) bring to mind the Prophet's sayings (hadiths) cited "The area between my tomb and my pulpit is a piece from the gardens in Heaven" and "Whoever visits my tomb, they will receive my intercession in the afterlife". The inclusion of these sayings in the pages depicting the miniature apparently supports this view. Written statements are available in the Ottoman State *Delâilü'l-Hayrât* miniatures extending from the 17th century to the mid-18th century and describing what exactly the architectural elements in Masjid-al Harâm and Masjid-al Nabawî were. In this respect, these miniatures also have the characteristics of historical records as they provide an insight to the services the Ottoman State performed for *Haremeyn* (the cities of Mecca and Medina).